

Prosjekt rapport: Arkivet etter Det Norske Luftfartsselskap og SAS Norge

Innledning/Ingress

Arkivet etter Det Norske Luftfartsselskap/SAS Norge er nå ferdig bevarings- og kassasjonsvurdert, katalogisert i Asta og søkbart på Arkivportalen.no. Rapporten gir et innblikk i gjennomføring, måloppnåelse og gevinster samt noen hovedutfordringer ved gjennomføringen av prosjektet. Rapporten gir også en beskrivelse av innholdet i arkivet.

SAS historielag var søker av Arkivutviklingsmidlene og har vært prosjekteier. Imidlertid ga DNL/SAS historielag MiA-Museene i Akershus ved Museumstjenesten oppdraget med å gjennomføre ordning, katalogisering og tilgjengeliggjøringsarbeidet. MiA har derfor vært involvert i alle sentrale avgjørelser som har omhandlet arkivet underveis i prosjektet.

Gjennomføring

Prosjektet skulle i henhold til søknaden starte opp februar 2024. Imidlertid tok det litt tid å fordele oppgaver og lage en avtale med MiA. Kontrakt med MiA ble signert 15.03.24. Reell oppstart ble derfor 01.05.24, slik det ble informert om i den midlertidige rapporten sendt Arkivverket juni 2024.

Prosjektet ble organisert med en styringsgruppe der leder av DNL/SAS historielag og konservator NMF/arkivar med fylkeskoordinerende ansvar for Akershus i MiA deltok. Styringsgruppen har hatt om lag fire møter. I tillegg ble det nedsatt en arbeidsgruppe med prosjektmedarbeider fra MiA samt to av de frivillige ved DNL/SAS historielag. Arbeidsgruppen har hatt løpende dialog og flere møter underveis.

Prosjektmedarbeider er ansatt i MiA og har arbeidet i ca. 40 % stilling på prosjektet. Den frivillige innsatsen fra SAS historielag har vært helt sentral for at prosjektet kunne avsluttes innenfor rammene av prosjektet. Det er loggført 611 frivillig arbeidstimer på prosjektet, hvilket er nesten 3 månedsverk. De frivillige har gjort en viktig jobb med å fjerne binders, stifter, plast m.m. og lagt dokumenter i syrefritt materiell. Prosjektmedarbeider fra MiA har sikret at det var faglig korrekt sortert, bidratt med eventuelle bevarings- og kassasjonsvurderinger, katalogisert i Asta og publisert på Arkivportalen.no.

Mål og gevinster med prosjektet – hva er oppnådd /gjennomført

Formålet var å ordne, katalogisere, sikre og tilgjengeliggjøre arkivet etter Det Norske Luftfartsselskap/SAS Norge.

Delmål én var å gjennomføre en bevarings- og kassasjonsvurdering, ordning og katalogisering i Asta samt publisering på Arkivportalen.no. Formålet og delmål én kan sies å ha vært nådd i sin helhet. Arkivet etter SAS Norge er katalogisert i Asta og publisert på Arkivportalen, under Akershus fylkeskoordinerende institusjonsdatabase, som driftes av MiA.

- https://www.arkivportalen.no/entity/nb-FKA_arkiv000000001116

Opprettelsen av en slik database står nevnt i Bevarings- og samhandlingsplan for privatarkiv Akershus 2019-25 effektmål 2.5 forvaltning og fornyelse samt effektmål 2.6.

tilgjengeliggjøring, formidling og forskning. Dette viser at prosjektet har hatt gevinst utover sikring og bevaring av selve arkivet.

Delmål to i prosjektet var å sørge for at arkivet ble forsvarlig bevart herunder sørge for syrefri emballasje. Hele arkivet er nå emballert i syrefri emballasje med esker som skal holde i ca. 30 år. Under delmål to skulle det også gjøres en sikringsvurdering og se på fremtidige løsninger for oppbevaring i tilfredsstillende magasiner. Det var tidlig klart at oppbevaringen på SAS-museet ikke tilfredsstilte dagens krav. Utfordring med oppbevaring er ikke løst pr i dag, men det pågår prosess som vil sikre arkivet fremover. Det har vært gjennomført et møte med Arkivverket om saken (03.12.24). Derest tok MiA kontakt med Nasjonalbiblioteket og det avventes å få til et møte med dem. MiA har også, på vegne av DNL/SAS historielag, tatt kontakt med IKA Øst. Det avventes også nærmere svar fra dem. Pr. i dag er arkivet oppbevart hos MiA i påvente av at det blir avklart en fremtidig løsning som er tilfredsstillende.

Delmål tre i prosjektet var at tilgjengeliggjøringen skulle bidra til lettere søkbarhet og tilgang for forskere samt at arkivet på denne måten var lettere å bruke aktivt i formidling. Underveis både i arbeidet med søknaden i seg selv og i prosjektet har det vært et sterkt ønske fra DNL/SAS historielag om å klargjøre arkivet for digitalisering slik at dokumentene kan publiseres på Digitalarkivet i fremtiden. I stor grad har delmål tre blitt nådd. For det første er det mange henvendelser om arkivet som både MiA på vegne av DNL/SAS historielag og DNL/SAS historielag selv har håndtert. Imidlertid ble det tidlig avklart at det ikke fantes en avleveringsavtale mellom SAS Norge og DNL/SAS historielag. Det ledet til spørsmål om hvem som faktisk kunne gi innsyn i arkivet (se siste del av rapporten). Prosjektet har vært/er formidlet på MiAs websider, se <https://mia.no/museumstjenesten/sas-norge-sitt-arkiv-ordnes>. Det arbeides også med en scrolly tell-artikkel som er ment publisert på Digitaltmuseum.no. Videre ble det holdt en presentasjon/innlegg av prosjektet på privatarkivnettverk Akershus sitt møte november 2024 og på seminaret «Arkiv i museer» arrangert av Arkivforbundet og Norges Museumsforbund januar 2025.

Beskrivelse av innholdet i arkivet

Arkivet er et nasjonalt verneverdig arkiv som forteller om en viktig del av skandinavisk transport- og industrihistorie. Bevaringen av arkivet er i tråd med Bevarings- og samhandlingsplan for privatarkiv Akershus 2019-2025 effektmål 2.12 kommunikasjon - fly, tog og vei (se side 18).

I henhold til søknaden ble arkivet anslått til å være om lag 70 hyllemeter. Antall hyllemeter ferdig ordnet, og katalogisert er ca. 44. Endring i antall hyllemeter skyldes både kassasjons- og bevaringsvurdering og emballering i syrefritt materiell.

Arkivet har ytterår 1919-2021. Hoveddelen av arkivet dekker perioden 1940-2000, men det er noen årsberetninger fra etter år 2000. Arkivet har en vid tematisk bredde med i overkant av 100 individuelle serier (inkludert underserier).

For det første omhandler arkivet om stiftelsen av SAS og dessuten sentrale luftfartsspørsmål. Arkivet dokumenterer både Det Norske Luftfartselskap (DNL) og av Scandinavian Airlines System (SAS). Dette inkluderer dokumentasjon slik som originale kapitalinnbydelser fra Fred. Olsen & Co. og Det Bergenske Dampskibsselskab, forhandlinger mellom moderselskapene vedrørende stiftelsen av Overseas SAS (OSAS) og European SAS (ESAS) etter andre verdenskrig i 1946 og reforhandlinger av avtalen i 1950/1951 som ledet til ny organisasjonsmodell og SAS slik det ble etablert og fungerte frem til 2021. Arkivet inneholder komplett sett av styremøteprotokoller, representantskapsprotokoller og arbeidsutvalgsprotokoller. Disse dekker perioden 1934-1994.

Allerede på 1930-tallet var det ideer om å etablere luftfartssamarbeid for å kunne iverksette sivile flyvninger og rutetrafikk over Atlanterhavet. DNL hadde på trappene en avtale med det amerikanske flyselskapet PANAM (PAN American Airways), men samarbeidet opphørte før utbruddet av 2. verdenskrig. Dette samarbeidet er dokumentert i arkivet.

Arbeidet ble fulgt opp igjen i perioden 1946-1950. Etter 2. verdenskrig kom spørsmålet om interkontinentale flygninger opp igjen både i Norge og de andre skandinaviske landene. Dette var utgangspunktet for et interskandinavisk luftfartssamarbeid og i all hovedsak grunnen til etableringen av SAS. Arkivet dokumenterer denne prosessen i sin helhet inklusivt diskusjoner mellom DNL og norske myndigheter angående konsesjoner, statsstøtte m.m. SAS var pioner nå det gjaldt flyvninger over Atlanterhavet til Amerika. SAS sin første flyavgang til New York var den 17. september 1946 med avgang fra Stockholm via Oslo med en DC-4. Det ble arrangert en velkomstfest i New York på hotell Waldorf Astoria med taler av FNs Generalsekretær Trygve Lie og New Yorks legendariske ordfører Fiorella La Guardia. Samarbeid mellom flyselskap og luftfartsspørsmål i denne perioden er godt dokumentert i arkivet.

For det andre inneholder arkivet informasjon som viser hvordan SAS var en pioner innen pol-flygning og dokumenterer utviklingen av rutetrafikken over Nordpolen. Noe av det mest nevneverdige er innovasjon innen polarnavigasjon og rutetrafikk over Nordpolen. I 1954 åpner SAS, som verdens første flyselskap, rutetrafikk mellom København – Los Angeles over Nordpolen. I 1957 var SAS verdens første flyselskap som tilbyr "around the world service over

the North Pole” med ruten København - Anchorage – Tokyo. Arkivet dokumenterer blant annet hvordan mekaniker, navigatør og pilot Hallvard Vikholt erfarte disse turene. Vikholt deltok blant annet på de første to av tre «survey flights», eller prøveflyvninger før den offisielle åpningen av Tokyo ruten.

For det tredje omfatter arkivet dokumentasjon fra nøkkelpersoner i SAS. Det er dokumenter avlevert fra personer med sentrale roller knyttet til SAS slik som Jens Christian Hauge, Torstein Ljøstad, Ernst Fredrik Eckhoff og Per A. Norlin.

For det fjerde omhandler arkivet dokumentasjon på eiendom. Informasjon om utbygging av flyplasser og rutenettet i Norge finnes i arkivet. Sentralt er selvfølgelig dokumentasjon knyttet til utbyggingen av Oslo Lufthavn Fornebu og Oslo Lufthavn Gardermoen. Arkivet omfatter tegninger og kart i forbindelse med utbygging av ekspedisjonsbygning, administrasjonsbygg, personalhuset, hangarer, verksteder m.m. Arkivet har også dokumenter med opplysninger om andre bygg i SAS sitt eie slik som f.eks. SAS Royal Hotel.

For det femte inneholder arkivet et omfattende sakarkiv. I tillegg til temaer nevnt i punkt én til fire, finnes informasjon om konsesjonsspørsmål inklusivt konsesjonsstriden mellom SAS og Braathen SAFE. Arkivet dokumenterer utviklingen av Widerøe som selskap både i forhold til drift, men også endringer i eierskapet. Dessuten inneholder arkivet opplysninger som gjelder krigsberedskap i Norge. Det omhandler både bruk av SAS-materiell slik som flyvemaskiner gitt en krigssituasjon (i perioden 1950-1980), men også forsvarsberedskap av reservemateriell til fly, korrespondanse med Forsvarsdepartementet vedr. krigsrisikospørsmål, vedr. transport av forsterkninger til Europa m.m. Ikke minst inneholder arkivet en del informasjon om flyulykker, havarier og andre hendelser. Disse er for eksempel dokumentert i SAS Accident Investigation Team-rapporter og arkivert i arkivet. Ikke minst finnes det dokumentasjon av viktige forhandlinger mellom SAS og andre flyselskaper. Et eksempel er prosjektet Alcazar som var å slå sammen flyselskapene Austrian Airlines, KLM, Scandinavian Airlines System (SAS) og Swissair for å danne selskapet Symphony i 1993. Forslaget ble aldri realisert, men arkivet dokumenterer utviklingen i forhandlingene. Symphony ville blitt Europas største flyselskap dersom det hadde blitt realisert.

For det sjette inneholder arkivet regnskap og personaldokumentasjon. Det er for eksempel bevart informasjon om de ulike uniformene som ble brukt og bestillingsskjemaer. Det ble i sin tid blant annet utviklet en egen uniform som kunne brukes i tropiske områder.

SAS historielag har også en rekke flymanualer, plakater og foto som er bevaringsverdig. Disse er imidlertid ikke en del av dette prosjektet. Det vil imidlertid være fornuftig å tenke at en videreføring av prosjektet er å få dette materialet tilgjengeliggjort.

Utfordringer og veien videre

Det kan fremheves noen utfordringer med dette arkivet og dessuten skisseres noen fremtidige løsninger for forvaltningen.

For det første, som nevnt under avsnitt mål og gevinster, så er det en arkivfaglig utfordring at DNL/SAS historielag har tatt inn dokumentasjon som om det var en del av det originale SAS arkivet. Dette er avlevert av personer knyttet til SAS, men som fra et arkivfaglig ståsted burde vært skilt ut som egne arkiv. Disse er imidlertid valgt å bli katalogisert som spesialserier fordi de avleverte dokumentene fra disse personene var sammenblandet med hovedarkivet da MiA startet arbeidet og fordi det vanskelig å vite nøyaktig hvilke dokumenter som i så fall burde vært skilt ut. DNL/SAS historielag og MiA har i fellesskap blitt enige om at det var best å ordne det som ett arkiv, fordi det ellers kunne være usikkerhet om hvem som var arkivskaper. DNL/SAS historielag har nå fått kunnskap om hvordan de skal sikre at dokumenter som blir avlevert i fremtiden blir registrert under riktig arkivskaper.

For det andre var det en utfordring at det manglet en avleveringsavtale. På 1990-tallet, da SAS overlot arkivet til DNL/SAS historielag/museet den gang de hadde tilhold på Fornebu, var det ikke like god bevissthet om betydningen av slike avtaler. DNL/SAS historielag var heller ikke klar over, før prosjektets oppstart, hvor viktig en slik avtale er. Det har underveis i prosjektet vært gjort forsøk på å løse denne saken. MiA hadde et møte med Arkivverket 03.12.24 om dette samt et par andre forhold om arkivet. Videre hadde DNL/SAS historielag og MiA et møte med SAS ledelsen 30.04.25. Der ble det gjennomgått behovet for en slik avtale og hvilke punkter den bør inneholde. Saken er nå i prosess. Mest sannsynlig lander SAS Norge-ledelsen på å sikre en deponiavtale til DNL/SAS historielag der også MiA sikres muligheter til å gi innsyn og formidle arkivet. Dette er viktig fordi MiA styrer databasen som er benyttet. I det samme møte ble også behovet for digitalisering løftet frem, og det ser ut til at dette vil kunne løses, selv om dette ikke er helt på plass i det rapporten sendes.

For det tredje så vil det måtte skaffes en permanent løsning for finansiering av ASTA database-lisens og Arkivpotalen.no-lisens for den fylkeskoordinerende institusjonen i Akershus. Det er viktig at MiA kan gi dette tilbudet ikke bare til SAS historielag, men også andre historielag i fylket. Pr i dag er det DNL/SAS historielag som har bidratt til at denne løsningen kunne opprettes ved å finansiere dette. MiA vil løfte frem denne saken med fylkeskommunen.

For det fjerde arbeides det med en løsning for å få arkivet digitalisert i nær fremtid. Det kan se ut som at SAS kan stille noen ressurser for å få dette på plass. Dersom det skjer, vil arkivet bli publisert på Digitalarkivet.no i samarbeid med MiA. Da kan også arkivet, som er mye etterspurt, settes i et sikkert depot fordi den digitale representasjonen kan brukes av forskere og til formidling. MiA har, på vegne av DNL/SAS historielag, tatt kontakt med flere aktører som kan være aktuelle for digitalisering. Dette vil bli fulgt opp fremover, selv om prosjektet i hovedsak er avsluttet. Det er viktig å sikre en god depotordning for arkivet fordi det ikke er sikkert at SAS-museet vil kunne beholde dagens lokaler i fremtiden og dessuten har ikke lokalene museet benytter magasin med god brann, klima og tyverisikring. Arkivet oppbevares derfor hos MiA i påvente av nærmere avklaring.

DNL/SAS historielag er veldig takknemlig for at Arkivverket tildelte prosjektet utviklingsmidler. Uten disse hadde det ikke vært mulig å sikre arkivet på den måten som nå er gjort. Samarbeidet med MiA og kompetansen de har bidratt med har vært avgjørende for gjennomføringen av prosjektet. Det er også MiA som har skrevet vesentlig del av innholdet i denne rapporten.

DNL/SAS Historielag

E-post: post@sasmuseet.com